

A pszichoaktív szerfogyasztás összefüggése a tanulási mechanizmusokkal

RAFFAI GELLÉRT

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy megismerjük a viselkedéslélektani irányzatot és közvetlen magyarázóelvét – a tanulást – valamint annak különböző formáit. Az elemi tanulások, a klasszikus kondicionálás, az operáns kondicionálás, valamint a szociális tanulás ismertetését követően elemzésre kerülnek a drogfogyasztást tanuláseméleti szempontból magyarázó mechanizmusok. A tanulás modellje az addiktológia gyógyító és szemléleti modelljei között is megjelenik. A drogfogyasztás kialakulásában jelentős hatása lehet a családi szocializációnak valamint a kortársak hatásának is, akik szerepmellekként működve rizikótényezőként hathatnak az egyén későbbi pszichoaktív szerfogyasztására.

Kulcsszavak: drogfogyasztás, tanulás, modelltanulás

A viselkedéslélektan

Bevezetésként fontos tudatosítanunk, hogy a pszichológia, mint tudomány kifejezetten fiatal, hiszen azt Wundt 1879-es kutatásaihoz és Freud XX. század eleji pszichoanalitikus publikációhoz szokás kötni Európában. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államokban alig lemaradva, sőt szinte párhuzamosan Freud munkásságával William James és John B. Watson is megalapozta egy saját pszichológiai irányzat – a viselkedéslélektan (behaviorizmus) elindulását, amit hagyományosan a második nagy pszichológiai iskolának szokás nevezni. Watson vélhetően nagyban támaszkodott John Locke filozófiai téziseire, miszerint a gyermek születésekor egyfajta „tabula rasa” (jelentése tiszta tábla), vagyis minden olyan tényező, amelynek fejlődését köszönheti, a környezetből származik, vagyis a passzívan működő gyereket kizárólag annak környezete képes aktívan formálni. Watson 1913-ban fogalmazta meg a klasszikus behaviorizmus kiindulópontját jelentő legfőbb elveit. Elvetette az önmegfigyelést és élménybeszámolót, mint a pszichológiai vizsgálódások számára – szubjektivitásuk miatt – kevésbé használható módszereket, helyettük az ember viselkedésének természetes vagy laboratóriumi helyzetben történő megfigyelését helyezte előtérbe. Ennek kapcsán az egyéni fejlődés, az egészséges működés és a pszichopatológiák kialakulása szempontjából is a viselkedésre koncentrált, amelyet úgy definiált, hogy az az idegrendszer legmagasabb szintű tevékenysége által szervezett alkalmazkodási rendszer, amely az emberek számára lehetővé teszi a társadalmi környezetbe való beilleszkedésüket.

Watson az őt megelőző kutatók (pl. Ebbinghaus, Wundt) az állati és emberi viselkedés laboratóriumi körülmények közt történő kísérletes vizsgálatait folytatta, legismertebb a kis Albert bevonásával végzett kondicionált félelmi kísérlete, amely alapján a fóbia kialakulását magyarázta, ezt követően kutatási eredményei kapcsán ő és követői is pszichoterápiás implikációkat fogalmaztak meg (Mórotz, 2010).

A viselkedéslélektani modell tehát kizárólag az ember és a környezete közötti (jellemzően interszónális) kapcsolatot vizsgálja, kezdetben elhanyagolhatónak tartotta az intrapszichés folyamatokat (ezekre inkább a pszichoanalízis fókuszált). Ebből következően a pszichopatológiai jelenségeket is csak a megfigyelhető viselkedés rendellenességeire korlátozták, ebből következően a viselkedés minél alaposabb megfigyelését, leírását, elemzését és a személy és környezeti tényezőkkel való kapcsolatának feltárását tűzték ki célul. Mindezek alapján tehát a normális és a patológiás fejlődés alapmechanizmusaként a tanulás különböző formáit azonosították, amelyet az idegtudományok fejlődése is számos ponton megerősített azóta. A viselkedésalakulás kezdetben az S (stimulus / inger) – R (reakció) sémát követte, amit Tolman 1932-ben kiegészített S – O (organizmusos változó) – R sémára, később pedig Kanfer és Saslow (1974) munkássága alapozta meg a viselkedésszerveződés korszerű modelljét, amely a S-O-R-C-K sémát követi. Ebben S (stimulus) a viselkedés ingereit jelenti (külső és belső események; fiziológiai és kognitív ingerek), O (organizmusos változó) a „belső” környezet (biokémiai, fiziológiai, feldolgozásmódbeli sajátosságok, beállítódások stb.), R (reakció) a cselekvéses, élménybeli vagy tevékenységbeli válasz, C (konzekvencia) a viselkedésbeli következmények tényezője, végül K (kontingencia) a megerősítés sajátosságainak, szabályszerűségeinek tényezője. Ezzel a modellel közel egyidőben publikálta O'Leary és Wilson (1975) az ABC modellt, amely a tüneti viselkedés kiváltó helyzetét (A), magát a viselkedést és az adott helyzetre vonatkozó hiedelmeket (B) és a konzekvenciát hangsúlyozza (C) (Mórotz, 2010).

A viselkedéslélektan sokat fejlődött, a ma már neobehaviorizmus nevezett áramlat a külső és belső viselkedést a kiváltó körülményekkel egységben szemléli. Fontos tudnunk, hogy a viselkedésterápiából kiindulva a kognitív idegtudományok eredményeivel megerősítve a hetvenes évektől a kognitív nézőpont is dominánssá vált Albert Ellis és Aaron T. Beck munkásságának köszönhetően. Ez a megközelítés a viselkedést belső törvényszerűségek, attitűdök, motivációk, célok és értékek által is meghatározott rendszernek tekinti. A személyiségfejlődés és pszichopatológia központjába az információfeldolgozást helyezi. Magatartászavarok esetében inadaptív kognitív sémákat, hibás ismeretfeldolgozást feltételez. A kognitív szemléletet részletesen bemutatása meghaladná a tanulmány terjedelmi korlátait, fontos azonban megemlíteni a viselkedésterápia mellett, hiszen napjainkban a kognitív és viselkedésterápiák integrációja zajlik (Mórotz, 2010).

Az elemi tanulási mechanizmusok

A természet legalapvetőbb – akár a növényvilágban is előforduló – tanulási mechanizmusai a habituáció és a szenzitizáció. A habituáció (jelentése megszokás) jelensége azon alapul, hogy az élőlény új vagy szokatlan ingerrel való találkozáskor az inger irányába fordul. Egy bizonyos idő elteltével azonban az inger ismerőssé válik, így a reakció valószínűsége lecsökken az inger ismételt megjelenésére. A szenzitizáció (jelentése érzékenység) ezzel szemben egy olyan ingerre adott reakciója, amelyet fenyegető vagy fájdalmas inger követ, erre pedig az élőlény „érzékenyebben” vagyis erősebb reakció(ka)t adva reagál (Mórotz, 2010). A szenzitizáció jelensége az addiktológiában is megjelenik: neurobiológiai kutatások által igazolt, hogy a pszichoaktív szerek ismételt fogyasztása esetén kialakul egyfajta „érzékenyedés” (Robinson, és Berridge, 2002).

A klasszikus kondicionálás

A tanulásnak ez a formája az orosz Pavlov munkásságán alapuló, aki a kutyákkal végzett fiziológiai kísérletei kapcsán véletlenül figyelt fel a jelenségre: a kísérletben részt vevő kutyák az etetést végző fehér köpenyes kutatók jelenlétére is nyálelválasztással reagáltak. Pavlov a bármiféle tanulás nélkül kiváltó ingert – a húst - Pavlov feltétlen ingernek (UCS), magát a reakciót feltétlen reflexnek (UCR), míg pl. a fehér köpenyt és később a csengő hangját feltételes ingernek (CS), az erre bekövetkező választ pedig feltételes reflexnek (CR) nevezte el. A folyamat fontos alapelve, hogy a feltétlen és feltételes inger közel egyidejűleg jelenjen meg. Bizonyos körülmények között egyszeri társítással is kialakítható tartós kondicionált válaszreakció (Mórotz, 2010).

A pszichoaktív szerfogyasztás megértésében tulajdonképpen segíthet a klasszikus kondicionálás tanulási elvének megértése is. Gyakori jelenség, hogy a szerfogyasztáshoz társuló feltétel nélküli ingerek azonosíthatók, amelyek önmagukban is kellően jutalmazók (pl. evés, társaság, szex), azonban a szerfogyasztással gyakran egyidejű előfordulásuk (kondicionálásuk) miatt összekapcsolódtak. A klasszikus kondicionáláson alapuló kezelések célja a diszfunkcionális reakciók megváltoztatása. Ezen az elven alapulhat az averziós terápia, ahol a cél a kliensnek egy túl kellemes, de ártalmas ingerrel szemben kellemetlen reakciót kiváltani, szerfogyasztás kapcsán (pl. alkohol, marihuana) a szer diszkomfortot okozó mellékhatásait felerősíteni. A kioltás jelensége is használható lehet, vagyis ha a feltételes inger (szerfogyasztás) ismételten a feltétlen inger (a korábbi példában is szereplő evés, társaság, szex, stb.) nélkül fordul elő, akkor a kondicionált reakció (élmény és ismételt fogyasztás) is gyengülhet, vagy akár el is tűnhet. Ide tartozik még a generalizáció jelensége: az egyed azon hajlandósága, hogy hasonló ingerekre ugyanúgy reagáljon. Egy adott válaszreakciót az ingerek egész osztályára képes létrehozni, a jelenségek bizonyos halmaza ugyanabba a jelentésmezőbe kerül. A hasonlóság lehet fizikai és szimbolikus. A problémás szerfogyasztás kapcsán itt az lehet a segítő célja, hogy a szer által kiváltott élményt egy nem szer által kiváltott nagyon hasonló élményt hozzon létre, így a szerre egyre kevésbé legyen szükség (Mórotz, 2010).

Az operáns kondicionálás

A tanuláselméletek következő nagy hulláma amerikai kutatókhoz köthető. A korábban említett Tolman mellett Skinner és Thorndike munkássága lett közismert. Az operáns kondicionálás lényege a cselekvő (operátor), aki a környezet megerősítéseitől függően fogja alakítani viselkedését. Ha a környezet a viselkedést megerősíti, vagyis jutalmazza, akkor a cselekvő az adott viselkedést nagy valószínűséggel megismétli, míg az olyat, amely büntetéssel jár, elkerülni igyekszik. Skinner kutatásai során leginkább állatok (galambok, patkányok) viselkedéseit elemezte, azonban az általa leírt mechanizmusok a mentális- és viselkedészavarok patomechanizmusai és pszichoterápiás kezelése kapcsán is igazolást nyertek. A drogfogyasztás kialakulása kapcsán nyilvánvalóan arra kell gondolnunk, hogy az valamikor, valamilyen módon vagy a környezet jutalmazhatta vagy pedig a szer közvetlen, rövidtávú hatása volt kellemessége miatt jutalmazó (Mórotz, 2010).

Jó példa lehet erre, hogy a marihuana fogyasztással a társas helyzetekben megjelenő szorongás helyett ellazulás jelenhetett meg, így a személy azt a maladaptív viselkedését erősítette meg, hogy a későbbi hasonló helyzetekben is ilyen eszközökhöz nyúljon ahelyett, hogy önismeretét gyarapítaná. Ez a jelenség az úgynevezett pozitív megerősítésen alapul, ennek azonban terápiás szempontból fontos hozadéka lehet. Legismertebb alkalmazása a zsetonrendszer, ami leggyakrabban tartósan együtt élő közösségekben használatos (pl. drogrehabilitációs intézményben). Ha a problémás szerfogyasztó ebben a közegben valamilyen kívánatos, a közösség érdekét is szolgáló viselkedést mutat, akkor zsetonokkal lehet jutalmazni. A módszer előnye, hogy képes közvetíteni a viselkedés rövid és hosszú távú következményei között. Az alkalmazás feltételei: a célviselkedés pontos és egyértelmű meghatározása az érintett számára is érthetően, a zsetonok sokféle lehetőségre legyenek beválthatók (pl. szabadidős tevékenységre). A megerősítés azonnali és következetes legyen: a zsetonoknak egymáshoz és a beváltási lehetőségekhez viszonyított értékének pontos meghatározása szükséges. A célviselkedés alakulásával a jutalmakat egyre nagyobb egységekhez köthetők (Mórotz, 2010).

Léteznek negatív megerősítésen alapuló módszerek is, amikor a nemkívánatos viselkedésmód megjelenését kellemetlen, averzív hatású eseménnyel társítjuk, amelytől a személy úgy tud megszabadulni, ha leállítja a szóban forgó aktivitást. Csak korlátozottan, nagy körültekintéssel alkalmazható. Az averzív inger megjelenítésére általában képzeleti ingereket használunk. Jó példa erre, ha a szerfüggő a szerfogyasztás negatív következményeivel szembesül. Végül, de nem utolsó sorban leírtak büntetésen alapuló módszereket is, ezen belül aktív típusú büntetést vagy megvonás típusú büntetést. Fontos, hogy közvetlenül a nem kívánatos viselkedést követően kerüljön sor a büntetésre. A nemkívánatos viselkedés minden egyes megjelenését követően kerüljön sor a büntetésre. Intenzitása ne változzon az adott nemkívánatos viselkedést illetően. Ez is nyilván csak korlátozottan, egy nagyobb terápiás program részeként, egy terápiás vagy rehabilitációs intézményben lehet hatékony, jó példa erre, ha a szerfogyasztó az esetleges visszaesése kapcsán valamilyen extra feladatot kap (Mórotz, 2010).

A szociális tanuláselmélet

Bandura nevéhez köthető az a kutatás, amely megalapozta a jelenség feltárását. Ő arra volt kíváncsi, hogy vajon a televízióban megjelenő erőszak hogyan befolyásolja a gyerekek fejlődését. Ennek analógiájára olyan kísérletet alkotott meg, ami során egy felnőtt személy valamilyen eszközzel „bántalmaz” egy felfújható „Bobo-babát” – ennek a cselekménynek a látványa pedig olyan hatással volt a megfigyelő gyerekekre, hogy ők is pontosan ugyanolyan módon, az eszközhasználatot szinte lemásolva, bántalmazta a „Bobo-babát”. A tanuláselméletek közül ennek a típusnak több megnevezése is ismert, mindegyik valamelyik más fontos aspektusát hangsúlyozza a jelenségnek. A szociális jelző a társas közegre utal, tehát fontos szereplő jelenléte szükséges, akit a cselekvő utánoz. A másik legismertebb elnevezés a modelltanulás, vagyis az először megnyilvánuló személyt a másik modellnek tekinti. Nevezik ezeken túl megfigyeléses tanulásnak is, hiszen a két személyt össze kell kösse a megfigyelés jelensége. Ezek alapján a szociális tanulás az alábbi tényezők megfelelő illeszkedés esetén zajlik (Bandura, 1999).

Kiemelt jelentőségű a figyelem: a megfigyelő személy meg kell figyelje a modellt, ami nyilván függ a megfigyelő és a modell sajátosságaitól, illetve a megfigyelt esemény jellemzőitől. Fontos tényezők a megfigyelő észlelési, kognitív képességei, de befolyással bírnak az olyan jellemzők is, mint az önértékelés és a modell iránti attitűd, stb. A modell esetében fontos, hogy a megfigyelő hatékonyan észlelje, és magas státusszal rendelkezzen. Az esemény láthatósága, érzelmi jellege, komplexitása egyaránt meghatározza az utánzást. A folyamat második lépése a megőrzés, hiszen a megfigyelőnek a viselkedést először kódolnia szükséges ahhoz, hogy emlékezetében meg tudja őrizni. A megfigyelő belső reprezentációt alakít ki a megfigyelt viselkedésről, amelyen mentális műveleteket végezhet, alakíthatja, finomíthatja a cselekvést, mielőtt végrehajtja, így sajátítja el a viselkedéses válasz elemeit. Ezt követi a reprodukció, vagyis a megfigyelő a modellenél látott viselkedést emlékezetéből előhívja és reprodukálja azt, esetleg visszajelzések alapján finomítja azt. Végül nagy jelentőségű a megerősítés, hiszen a cselekvésre kapott megerősítések meghatározzák a megfigyelő motivációját azzal kapcsolatban, hogy a megfigyelt viselkedést reprodukálja-e vagy sem. Bandura többféle megerősítést is leírt. A közvetlen megerősítés azokat a külső megerősítéseket takarja, amelyeket a megfigyelő a viselkedésének végrehajtása következményeként kap. Emellett a vikariáló megerősítés (behelyettesítő) jelenik meg, ha a modellt jutalmazva a megfigyelő is jutalmat remélve cselekszik. Később Bandura leírta az önmegerősítést is, amikor az egyén azért utánozza a cselekvést, mert az beleillik az értékrendjébe, és nem számít neki, hogy milyen visszajelzést kap. A szociális tanulás kapcsán megjegyzendő továbbá az azonosulás (identifikáció) jelentősége, amely különösen gyermekkorban hangsúlyos, vagyis a személy a nagyobb testvérrel vagy szülővel azonosulni igyekszik (Bandura, 1999). Ezek alapján a drogfogyasztás kialakulása a szociális tanuláselmélet kereteiben is értelmezhető, vagyis a későbbi drogfogyasztó életének egy adott pontján valószínűleg szemtanúja egy magasabb státuszú személy (szülő, testvér, kortárs) szerfogyasztásának.

A tanulás, mint patomechanizmus

A tanuláselméletek tehát a környezeti hatások által megvalósult tanulóssal magyarázzák az egészséges fejlődést valamint a mentális problémák kialakulását is. A pszichoaktív szerek többségének sajátossága, hogy rövidtávú hatásuk kellemes, ami jutalmazó módon tud hatni, emiatt a szerfogyasztás ismétlődhet. Ebből a sajátosságából fakadóan a kellemetlen érzéseket is képes elűzni (pl. unalmat, szorongást), emiatt is nőhet a szerfogyasztási gyakoriság. Az operáns kondicionáláshoz köthető jutalmazási elv mellett a szociális tanulás is válhat patomechanizmus eredőjévé, hiszen a családban tekintélyszemélyeknek számító anya, apa vagy nagyobb testvér szerfogyasztó viselkedése is eltanulható. Ezzel összefüggésben kifejezetten gyakori jelenség a transzgenerációs átadás, amikor a problémás szerfogyasztó családtagjai, különösen közvetlen felmenői között is számos problémás szerfogyasztó azonosítható (Bodrogi, 2010).

A szerfogyasztás patológiás tanulósa tehát az alábbi folyamatokban nyilvánulhatnak meg:

- az egyén nemkívánatos viselkedéseket sajátít el (pl. deviáns viselkedésformákat modellkövetéssel, így válhat problémás szerhasználóvá, elvértve bűnözővé is)
- az egyén kívánatos, adaptív, célszerű viselkedéseket nem tanult meg (pl. hiányos gyermekkori szocializáció, elhanyagolás miatt nincs megfelelő önmegnyugtatósi képessége, így pszichoaktív szerekhez nyúl megnyugvás céljából)
- az egyén élete során egy eredetileg ártalmatlan ingerhelyzetekhez szorongás kondicionálódott (pl. kellemetlen helyzetbe került egy társaságban, amit ezt követően már csak valamilyen szer hatása alatt lesz képes elviselni) (Perczel Forintos és Mórutz, 2010).

Ezek alapján a tanuláselméletek leggyakoribb terápiás hatótényezője az újratanulás, amelyek az alábbi módon nyilvánulhatnak meg:

- elkerülés, amely problémás szerfogyasztást kiváltó helyzeteket érinti (pl. rossz társaság)
- jutalmazás, amely a szermentes tevékenységeket jelentheti (pl. otthoni „betépés” helyett séta a közeli parkban)
- büntetés, amely a visszaeső szerfogyasztásra irányulhat (pl. a terápiás közösségben valamilyen extra feladatot kell vállaljon, aki szerfogyasztásával lebukik)
- ellenkondicionálás, kioltás, amely rámutat, hogy a szerfogyasztás csak valamilyen kellemes közeg mellé társult csak (pl. társaság) és az szermentesen is élvezhető
- elkerülés felszámolása, vagy expozíciós módszer, amely egy haladó technika, ekkor már az egykori szerfüggő a csábítás esetén is képes nemet mondani (ingerexpozíció-választás)
- ingerkontroll, amely során a függésre hajlamos személy megtanulja, hogy mik azok a veszélyeztető helyek, személyek, amiknek elkerülése kulcsfontosságú

- modelltanulás, amely során az egykori felépülő függő válhat jó példává – ez a módszer kifejezetten gyakori akár az egészségügyön kívüli önszorgító csoportokban, akár az addiktológiai ellátásban egyre inkább elterjedő tapasztalati szakértői hálózat által (Mórotz, 2010).

A tanulás jelentősége az addiktológiában

Az addiktológia területe kifejezetten komplex és sokrétű, ezért történeti szempontból is számos különböző megközelítés és szemléletmód övezte, talán övezi a mai napig. Ezzel összefüggésben különböztetjük meg a gyógyítási vagy szemléleti modelleket, amelyek közt vannak alapmodellek és az alapmodellek kombinációjából építkező integratív modellek. Az alapmodellek – amely más és más fókuszot használnak a kialakulás és a kezelés kapcsán – egyik az addiktológia tanulási modellje. Fontos tudatosítanunk, hogy önmagában egyik alapmodell sem rendelkezik kizárólagos érvényességgel, valamennyinek van előnye és hátránya, így az addiktológia tanulási modelljének is. Ez a modell a fentebb ismertetett tanuláselméleteken alapul, így a tanulási mechanizmusokra építve azt állítja, hogy az addikció kialakulása is tanuláson keresztül történt. A tanulási modell előnye, hogy nem büntudatkeltő a függőre nézve, hiszen a fogyasztási magtartás helyett sokkal inkább a függőség eltanulásában keresi a felelősséget és nyilvánvalóan a tanult magatartás megváltoztatását tűzi ki célul. Ezzel együtt valamelyest fel is menti a függő személyt a tettei súlya alól, annak felelősségét a környezetére hárítja (Gerevich, 2000).

A drogfogyasztás és tanulás összefüggései szempontjából azt is fontos hangsúlyozni, hogy a tanulási mechanizmusok által kialakult függőség neurobiológiai szinten is változásokat okoz (Koob és Volkow, 2016; Wise, 1996).

A családon belüli szocializáció jelentősége

Ahogy az korábban számos példában megjelent, a családnak kiemelt jelentősége van a tanulási mechanizmusok szempontjából, hiszen a család a szocializáció elsődleges közege. A szocializáció is tekinthető egy komplex tanulási folyamatnak, amely a születéstől kezdve életünk végéig tart. A szó jelentése utal arra is, hogy célja a társadalomba illeszkedés, ennek a folyamatnak a során sajátítja el a társas együttélés szabályait, az elvárt és a kifejezhető viselkedésmódokat. A szocializáció folyamatában az egyén önmagát és környezetét is egyre jobban megismeri, így megtanulja azokat az attitűdöket és normákat is, amelyek a kultúrában szükséges megfelelő alkalmazkodását teszi lehetővé. Fontos tudatosítanunk, hogy a szocializáció során nem csak az egyénre hat a környezete, hanem az egyén is képes visszahatni a környezetre, a kettő kölcsönhatásban működik. A család tehát szocializációs szempontból elsődleges ugyan, de talán ennél is fontosabb, hogy mintájául szolgálhat a későbbi társas interakcióknak, vagyis a későbbi szocializációs közegeknek: iskolának, munkahelynek, stb.

(Bagdy, 1986). A családon belüli szerepmodellek jelenségét időről időre megerősítik a szerfüggőséget vizsgáló tanulmányok is. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a nagyobb testvér káros szenvedélye lemásolódhat akár legális, akár illegális szenvedélybetegségek kapcsán (Kelemen, 2001).

Az utóbbi időben egyre kiemeltebb figyelmet kap a családon belüli komplex traumatizáció jelensége (az ACE-kutatások / Adverse Childhood Experience), amely hatását hosszútávon is igyekeznek feltárni. Egy ilyen longitudinális vizsgálat bizonyítja, hogy a rossz szülői minták mellett a korai bántalmazás és elhanyagolás súlyos következményekkel jár az illegális pszichoaktív szerhasználat szempontjából is – az érintett fiatalok drogfogyasztása sokkal magasabb a nem érintett kortársakhoz képest (Hagborg, Thorvaldsson és Fahlke, 2020). Ami talán meglepőbb a nyilvánvalóan negatív következményeket okozó bántalmazáson és elhanyagoláson túl, hogy a drogfogyasztással kapcsolatos otthoni attitűdök, vélekedések szempontjából a megengedő, toleráns nevelési stílus, sőt, még a közömbösség is statisztikai összefüggést mutatott a későbbi magatartásproblémákkal, köztük a pszichoaktív szerfogyasztást is beleértve (Cerezo, Méndez és Ato, 2013).

A kortárs szerepmodellek jelentősége

Bronfenbrenner (1992) ökológiai rendszerszemlélete rámutat, hogy a társas környezet több szinten is hatással van az egyéni fejlődésre, vagyis már a legkisebb egységben – amit mikrorendszernek nevez – a család mellett megjelenik a barátok, ismerősök, kortársak, iskolatársak, munkatársak hatása. A mikrorendszerek persze egymásra is hatással vannak, vagyis több mikrorendszer kölcsönhatása esetén már mezorendszerrel beszélhetünk, erre jó példa, hogy a serdülő baráti kapcsolatait a szülők egy része befolyásolni igyekszik, a kortársak jelenléte ennek kapcsán is változhat (Bronfenbrenner, 1992). A barátok általi illegális marihuana fogyasztása bizonyítottan növeli az egyén által elszívott jointok számát. Ezt természetesen súlyosbítja, ha az egyén könnyen jut hozzá az anyaghoz, ezzel együtt pedig további rizikótényezőt jelent, ha az egyén más illegális viselkedésmintákat is mutat. Ezeknek a tényezőknél a kölcsönhatása szinte „döntési fákot” alkot, amelyek viszonylag pontosan jelzik előre a marihuana fogyasztását (Gervilla, Cajal és Palmer, 2011). Egy hasonló Nagy-Britanniában végzett vizsgálat eredményei alapján némiképp árnyalható a kép. A szerzők szerint a fiatalok szerhasználata függ a kortársaktól, különösen az iskolán kívül barátok, barátnők és az online csatornán megvalósuló interakciók által. Ezek a hatások még a párkapcsolatuk hatásánál is erősebbnek bizonyultak eredményeik alapján (Er és mtsai, 2019).

Összefoglalás

A tanulmány célja a viselkedéslélektan és a tanuláselméletek bemutatása volt. A drogfogyasztás kialakulásának és fennmaradásának háttérében állhat klasszikus kondicionálás, operáns kondicionálás és a szociális tanuláselmélet egyaránt. Ezek a mechanizmusok pedig a szűkebb vagy tágabb társas közegből jöhetnek: családi modellek vagy kortárs modellek által. Mindezek alapján azt fontos kiemelni, hogy a család és a kortársak hatása a drogfogyasztás szempontjából lehet protektív tényező, de sajnos rizikótényező is.

Irodalomjegyzék

Bagdy, E. (1986): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Bandura, A. (1999): Social cognitive theory: An agentic perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 21-41.

Bodrogi A. (2010): Az addikciók kognitív viselkedésterápiája. In: Perczel Forintos D. & Mórotz K. *Kognitív viselkedésterápia*. Medicina Könyvkiadó.

Bronfenbrenner, U. (1992): Ecological systems theory. In R. Vasta (Szerk.), *Six theories of child development: Revised formulations and current issues*, 187–249. Jessica Kingsley Publishers.

Cerezo, F., Méndez, I., Ato, M. (2013): Moderating role of family and friends' factors between disocial behavior and consumption in adolescents. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 13, 3, 171-180.

Er, V., Campbell, R., Hickman, M., Bonell, C., Moore, L., White, J. (2019): The relative importance of perceived substance misuse use by different peers on smoking, alcohol and illicit drug use in adolescence. *Drug and Alcohol Dependence*, 204, 107, 464.

Gerevich J. (2000): Kémiai függőségek pszichoterápiája. In: Szőnyi G. és Füredi J. *A pszichoterápia tankönyve*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.

Gervilla, E., Cajal, B., Palmer, A. (2011): Quantification of the influence of friends and antisocial behaviour in adolescent consumption of cannabis using the ZINB model and data mining. *Addictive Behaviors*, 36, 4, 368-374.

Hagborg, J. M., Thorvaldsson, V., Fahlke, C. (2020): Child maltreatment and substance-use-related negative consequences: Longitudinal trajectories from early to mid adolescence. *Addictive Behaviors*, 106, 10, 63-65.

Kelemen G. (2001): Szenvedélybetegség, család, pszichoterápia. Pro Pannonia Kiadó, Pécs.

Koob, G. F. & Volkow, N. D. (2016): Neurobiology of addiction: a neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry*, 3, 8, 760-773.

Mórotz, K. (2010): A viselkedésterápia alapelvei és módszerei. In: Perczel Forintos D. & Mórotz K. Kognitív viselkedésterápia. Medicina Könyvkiadó.

Robinson, T. E., Berridge, K. C. (2002): The psychology and neurobiology of addiction: an incentive–sensitization view. *Addiction*, 95, 82, 91-117.

Wise, R. A. (1996): Neurobiology of addiction. *Current Opinion in Neurobiology*, 6, 2, 243-251.